

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2021, 5 (2): 384-403.

**Descartes'ın Bilgi Felsefesinde Tanrı'nın Yeri ve Kısır Döngü
Meselesi**

The Position of God in Descartes' Philosophy of Knowledge and the
Issue of the Vicious Circle

Nilüfer URLU ÜNALDI

Dr. Öğr. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Lect. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Theology

niluferurluunaldi@gmail.com

Orcid ID:0000-0002-8123-6706

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 20.08.2021

Kabul Tarihi / Accepted : 28.10.2021

Yayın Tarihi / Published : 25.12.2021

Yayın Sezonu : Aralık

Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Urlu Ünalı, Nilüfer. " Descartes'ın Bilgi Felsefesinde Tanrı'nın Yeri ve Kısır Döngü Meselesi". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 5 / 2 (Aralık 2021): 384-403.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- İstanbul- Turkey. All rights reserved.

Descartes'ın Bilgi Felsefesinde Tanrı'nın Yeri ve Kısır Döngü Meselesi

Öz

Descartes'ın bilgi felsefesinde Tanrı'nın yeri ve önemi tarihsel süreç içinde yoğun tartışmalara konu olmuştur ve bu tartışmalar özellikle "Kartezyen kısır döngü" meselesi etrafında şekillenmiştir. Descartes'ın *Meditasyonlar*'da gerçekleştirdiği Tanrı uslamaları şüphesiz hâlihazırda da son derece ufuk açıcudur. Onun epistemolojisinde varlığının bilgisini ruhumuza "bir mühür/damga gibi basmış" olan Tanrı, felsefenin en önemli sorularına cevap olarak sunulur. Buna göre Tanrı öncelikle dış dünyanın varlığının ve sonrasında ona ait açık ve seçik bilginin güvenilirliği/doğruluğu için garantör işlevi görür. Ancak ilginçtir, Tanrı'nın sistem içindeki bu merkezi önemine karşılık Descartes tartışmasız seküler modern dünyanın kurucusu/babası sayılır. Biz bu makalede kartezyen Tanrı kavramından seküler bir bilgi anlayışının inşasına giden süreci özellikle "kısır döngü" meselesi çerçevesinde ele alacağız. Descartes açık-seçik bilginin doğruluğu konusunda her ne kadar Tanrı'nın garantörlüğüne sığınsa da nihayetinde o, daha Tanrı'nın ispatı esnasında doğruluğundan şüphe edil(e)meyen açık-seçik bilgiyi zaten varsaymakta ve kullanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, Bilgi, Kısır Döngü, Açık-Seçik, Şüphe.

The Position of God and the Issue of the Vicious Circle in Descartes' Philosophy of Knowledge

Abstract

The position and importance of God in Descartes' philosophy of knowledge have been the subject of intense debates in the historical process. These debates have been shaped around the issue of the "Cartesian vicious circle." Descartes' God arguments in *Meditations* are undoubtedly very eye-opening already. In his epistemology, God, who has "imprinted the knowledge of his existence like a seal" on our soul, is presented as an answer to the essential questions of philosophy. Accordingly, God first acts as a guarantor for the external world's existence and then for the reliability/correctness of clear and distinct information about it. However, it is interesting that despite this central importance of God in the system, Descartes is indisputably considered the founder-father of the modern secular world. This article discussed the process from the Cartesian concept of God to the construction of a secular understanding of knowledge, especially within the framework of the "Cartesian vicious circle" issue. We saw that although Descartes took refuge in God's guarantor for the accuracy of clear-cut knowledge, he was still in the process of proving God. It already assumes and uses clear-cut information whose accuracy cannot be doubted.

Keywords: God, Epistemology, Vicious Circle, Clear And Distinct, Doubt.

Giriş

'İnsan düşüncesinin bilebildiği tüm gerçeklerin ilk temellerini atmaya çalışmak'¹ Descartes *Felsefenin İlkeleri*'nin önsözünde prenses Elisabeth'e böyle yazıyordu, rüyalarına giren ürkütücü entelektüel tasarıyı anlatmak için. Elli üç yaşında beklenmeyen ölümüne kadar 'tek bir kişinin faaliyet alanının ötesinde, bitmez tükenmez çabası' sürdü ve kabul edelim ki olağanüstü bir yayılma alanı ve güce sahip bilimsel ve felsefi bir sistem ortaya çıktı. Böylece Descartes düşünce tarihi içinde çok az filozof tarafından başarılan insan bilgisinin sınırlarının bütünsel bir tasavvurunu ortaya koymayı başardı.²

Hegel onu, 'uzun ve tehlikeli bir yolculuktan sonra varılan bir ada' olarak tasvir eder, ona göre Descartes insan düşüncesine dayanmak suretiyle modern felsefenin hakiki kurucusudur, o bir "kahramandır". Muhtemel ki bu sebeple Hegel onun kendi çağı ve tüm modern zamanlar üzerindeki etkisi konusunda söylenecek hiçbir şeyin abartı olmayacağını ileri sürer. Descartes, post-modern düşüncenin kökenindeki ismin, Heidegger'in de eleştiri oklarının ilk hedefidir. O, Hegel için akılcılığın, gelişmenin, ilerlemenin, teknik uygarlığın ve hukuk devletinin, kısacası modern dünyanın başlangıcı olarak selamlanırken,³ Heidegger tarafından insana, dünyaya ve ikisi arasındaki ilişkiye getirilmiş amansız yanlış anlamının, özne-nesne ayrımının, teknik tahakkümün, daha derinde hakikatin manasını göremeyişin, dolayısıyla varlığı unutmanın "ustası"⁴ olarak anılır.

Dolayısıyla Descartes'ı modern düşüncenin/dünyanın "babası" olarak görmek için farklı ve haklı gerekçeler olduğunu görmek mümkündür.⁵ Peki Descartes neden modern dünyanın "babası" olarak anılır? Bunun anlamını biraz kavrayabilmek için "modern"ın anlamına bakmak gerekir: Weber'e göre "modern", 'dünyanın büyüünün yok edilmesi'⁶ iken, Schiller için 'Doğanın Tanrısızlaştırılması'dır.⁷ Dünyanın 'büyülü' bir yer olmaktan çıkarılması, nihayetinde, kozmosun yıkılması ve insanın doğayla hercümerç olmuş ilişkisinin yerle bir edilmesi anlamına gelir. Bundan sonra insan, kâinatın birbiriyle çokça ilişkili bütünselliğinin bir parçası olarak değil, bir 'özne' olarak

¹ Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın (İstanbul: Say Yayınları, 11. Baskı, 2008), 27.

² John Cottingham, *Descartes Sözlüğü*, çev. Bülent Gözkan, Necati Ilgıçoğlu, Ayhan Çitil, Aliye Kovanlıkaya (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2002), 17.

³ Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 9.

⁴ Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, 9.

⁵ Cottingham, *Sözlük*, 18.

⁶ Cem Akış, "Dünyanın Büyüsü?", *Cogito Üç Aylık Düşünce Dergisi* Sayı:10 (1997), 335. Weber'den aktarılmıştır.

⁷ Akış, "Dünyanın Büyüsü", 335. Schiller'den aktarılmıştır.

tasarlanır ve üç boyutlu nesnel kalabalığının karşısında kendini bu 'ölüler diyarına' karşı konumlanmış olarak bulur. Böylece bir yandan insan ruh-beden düalizmine teslim edilirken – öyle ki bu iki töz arasındaki ilişkinin nasıl olacağı meselesi epeyce yorar Descartes'ı-, diğer yandan insan ile doğa, doğa ile doğaüstü ayrımları ile varlık âlemi/tasarımı paramparça edilir. İnsan, bu biçimde tasavvur edilmiş varlık düzleminde onun parçası olarak değil onu "ele geçirmeye" çabalayan bir efendi/düşman/öteki olarak konumlanır. Böylesi bir tasarımda, söz konusu varlık düzlemleri aralarındaki ilişkinin varoluşsal bir gerginlik olarak belireceği aşikârı, nitekim öyle de oldu.

"Varoluşun temelini Cogito'yu oturtan Descartes çok acımasızdı: Kartezyen düşünce, yaşayan sistemlerin yerine yer kaplamayı koyuyordu, yani doğanın esasen ölü olduğunu söylüyordu. O'nun "egemen olmak" istediği doğa işte bu mezarlıktı. Böyle bir mezarlıkta bilim bu yabancılaşmanın hem nedeni hem de sonucuydu."⁸

Descartes, son tahlilde, yeni gelişen bilimsel bilgi için sağlam temeller aramaktadır. Cottingham Descartes'ın kendinin farkındalığından nesnel bilgiye uzanan süreç de dahil olmak üzere insanın âlemdeki yeri, zihin-beden ilişkisi ve zihinsel süreçlerin doğası gibi sorularının bir felsefi soruşturmanın hâlihazırda da temel meseleleri olduğundan bahisle '*Descartes'in çözümleri çoktandır aşılıp olsa bile, sorunların ortaya çıktığı kavramsal çerçevenin Kartezyen felsefe tarafından şekillendirildiğini*' söyler.⁹ Bu sebeple bundan sonra düşüncenin hikâyesi '*oğulların babayı aşma*'¹⁰ çabası olarak belirecektir.

Descartes'ın bilgi felsefesinde Tanrı son derece önemli bir yer tutar. Çünkü Tanrı, Kartezyen epistemoloji için doğru bilginin imkânı olarak belirir. Ancak Tanrı-bilgi ilişkisinin bir döngüsellik içerdiği bu meseleye yönelik en önemli eleştiridir. Biz bu makalede hem Descartes'ın bilginin oluşumu ile ilgili kuşkudan başlayan cogito ve Tanrı ile devam eden süreci ve bu bağlamda Kartezyen kısır döngü meselesini ele almaya çalışacağız.

Batı düşüncesinde Descartes'ın bilgi felsefesi ve bununla çokça ilişkili Tanrı ve "döngüsellik" meselesinin irdelendiği büyük bir literatür bulunmaktadır.¹¹ Bu bağlamda Descartes'ın çağında Mersenne, Arnauld ve Gassendi gibi isimler başta olmak üzere, günümüzde en önemli Descartes yorumcularından John Cottingham'a kadar geniş bir düşünür kitlesi Descartes'ın "döngüsellik"

⁸ Akaş, "Dünyanın Büyüsü", 336.

⁹ Cottingham, *Sözlük*, 19.

¹⁰ J.R. Bernstein, *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi*, çev. F. Yılmaz (İstanbul: Paradigma, 2009), XV.

¹¹ Bkz. Harry G. Frankfurt, *Memory and the Cartesian Circle*; E.M. Curley, *Descartes against the Sceptics*; Bernard Williams, *Descartes*; W. A. Merrylees, *Descartes*; Willis Doney, *The Cartesian Circle*; John Cottingham, *Descartes*; Jonathan Bennett, *Truth and Stability in Descartes's Meditations*, Alan Gewirth, *Clearness and Distinctness in Descartes* vb.

teslim olduğunu söylerken; birçok Descartes yorumcusu burada bir döngüsellik olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır. Döngüsellğe itiraz edenlerin temel iddiası Descartes'ın açık ve seçik anladığımız şeylerin doğru olduğu inancına götüren uslamlamasının, açık-seçik idrak etmeye dayanan inançlarımızdan kuşkulanmamamız için iyi bir sebep sağladığıdır. Bu düşüncenin günümüzde önde gelen savunucuları Willis Doney, Alan Gewirth gibi isimlerdir. Ancak tekraren söyleyelim Batı felsefi literatüründe büyük bir külliyat Descartes ve onun bilgi anlayışı ve Kartezyen kısır döngü meselesine ayrılmış durumda. Ancak Türkçede Descartes konusunda –konu ayırt etmeksizin- yapılan çalışmalar için aynı şeyi söylemek maalesef mümkün değildir. Descartes konusunda çalışmalar açısından Afşar Timuçin ve Ülker Öktem'in adını anabiliriz. Ancak özellikle “döngüsellik” meselesini konu edinen bir çalışma ile biz karşılaşmadık. Bu bağlamda çalışmamızın önemli bir boşluğa tekabül ettiğini belirtmeliyiz. Çalışmamız esnasında öncelikle Descartes'ın bütün eserlerinden ve konumuz açısından özellikle *Meditasyonlar* isimli eserinden yararlandık. Sonrasında Descartes'ın önemli yorumcuları ikincil kaynaklarımızı oluşturdu.

1. Descartes'ın Amacı

Descartes aklın kullanımı yoluyla felsefi gerçeğe ulaşmayı hedeflemektedir. 'Felsefe,' diyordu Descartes 'bilgiğin incelenmesidir ve bilgelik ile yalnızca sorunlar karşısında ince bir sağduyu değil ama o denli de insanın hem kendi yaşamını yönetmek için ve hem de sağlığının korunması ve fenlerin tümünün yaratılması için bilebileceği tüm şeylerin eksiksiz bir bilgisidir.'¹² Descartes felsefeyi insanın tüm yaşamını kuşatan, birbirini temellendiren, tutarlı bir bütün meydana getiren bir dizge olarak düşünür ve bunu *Felsefe'nin İlkeleri'*nde meşhur ağaç metaforu ile şöyle anlatır:

“Böylece tüm felsefe ağaç gibidir: Kökleri metafizik, gövdesi fizik ve bu gövdeden çıkan dallar da diğer bilimlerdir: Tıp, mekanik ve ahlak. Burada kastettiğim ahlak diğer bilimlerin tam bir bilgisini isteyen ve hikmetin en son basamağını teşkil eden yetkin ahlaktır. Ağaçlarda meyveler nasıl kök ve gövdelerden toplanmayıp dallardan alınırsa, felsefenin yararı da aynı biçimde en son öğrenilebilen bölümlerinden sağlanır.”¹³

Descartes'ın bu tavrı, geçmişten bilinçli bir kopuşu yapılandırmak üzere tasarlanır. O ilk olarak, herhangi bir felsefi otoriteye dayanmayı reddeder ve daha baştan kendi aklına dayanarak yola koyulmayı kendine yöntem olarak belirler. Açık ve seçik bilgiye erişmek ve sanısal/zannî olanın bilginin alanından

¹² Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 32.

¹³ Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, 42.

çkarılmasını yönteminin en önemli hedefi olarak ilan eder.¹⁴ Descartes'ın düşünsel seyri, tüm süreç boyunca bu hedeflere sadık kalır, geçerli/doğru bilginin açık ve seçik bilgi olduğuna ve buna erişmenin imkânına yönelik vurgusu, hem "kendi"nin keşfi sırasında (cogito) hem de Tanrı konusundaki düşüncelerinde kendini açıkça belli eder.

Descartes'ın amacı, yukarıda ağaç metaforunda söz ettiği üzere, insan hayatının tüm yönlerini kapsayan gerçeklikleri akısal bir şemaya oturtmaktır. Onun felsefi amacı ise, bilimsel olarak açığa çıkarılan gerçekliklerden yani insan zihninin kendiliğinden açık ve seçik doğrularından, bunlara dayanmak suretiyle başka açık ve seçik doğrulara erişmek, böylece düzenlenmiş doğruların birbiriyle bağlantılı, bir bütün oluşturduğu bir apaçık doğrular dizgesine erişmektir. Bu noktada en büyük örneği tartışmasız matematiktir.

Descartes, matematiğe diğer bilim dalları arasında üstünlük ve bir çeşit kesinlik veren şeyin onun yöntemi olduğunu düşünür ve bu yöntemin temel özelliklerini diğer bilimlere de uygulamak amacıyla incelemeyi kendine görev edinir. Ona göre matematikte uygulanabilir olan yöntem diğer bilimlere de uygulanabilir ki bu yaklaşım tüm bilimlerin benzer olduklarına ilişkin bir inancı/varsayımı ifşa eder. '*Bütün bilimler*' der Descartes '*ne denli değişik konularda uygulanırsa uygulansın, her zaman bir ve aynı kalan insan bilgeliği ile özdeşirler.*'¹⁵ Eğer öyleyse bilgi açık ve seçik bilgidir ve Descartes'a göre ona ulaşmanın tek bir yönteminden söz etmek olanaklıdır. Böylece onun amacı kapsamlı bilimsel felsefeyi kurmak olarak belirir. Kendi benzetmesiyle "ağacın kökleri" olan metafiziğe Descartes, kendinin sezgisel biçimde eriştiği varoluşu ile başlar ve oradan doğrunun ölçütünü, Tanrı'nın varoluşunu ve dış dünyanın varlığını kanıtlamaya giden bir süreci adım adım gerçekleştirir.¹⁶

Aslında Descartes felsefesinin, geleneksel felsefenin aksine, fizik ile değil metafizik/fizikötesi ile başlıyor oluşu dikkat çekicidir. Yalnızca bu tercih bile onun düşünsel çabası hakkında ipuçları içerir. Bilindiği üzere geleneksel felsefe daima fizikten başlar ve oradan metafiziğe doğru giden bir seyir izler. Fizikten başlayan felsefenin varacağı "yüksek aşama" metafiziktir ve onun ötesinde teoloji bulunmaktadır. Buna karşılık Descartes, felsefesine metafizik ile başlayarak fizikten/nesnelere dünyasından metafiziğe giden ve oradan Tanrı'ya doğru ilerleyen/yükselen dizgeyi tepetaklak eder. Nihayet metafizikten başlayan felsefenin gideceği daha üst bir aşama kalmaz, böylece Descartes asıl iştiğal etmek istediği alana dünyaya, fiziğe döner. Charles Adam bu tercihin

¹⁴ Frederich Copleston, *Felsefe Tarihi: Descartes*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea, Cilt 4, 1986), 100-101.

¹⁵ Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Müntekim Ökmen (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010), 7.

¹⁶ Copleston, *Descartes*, 106.

sonuçlarını şöyle özetler: 'Tanrıbilime bile bile yüz çeviriyor dememekle birlikte (...) filozofun amacı yüksek bilgi edinmek değildir, onun biricik ve her şeyden önce gelen amacı doğanın bilimi'dir.'¹⁷ Descartes bunu zaten *Metod Üzerine Konuşmalar*'da ilan etmişti: 'Bizi doğanın efendisi yapacak pratik bir felsefe ve fizik.'¹⁸

Descartes muhtemel ki bu sebeple öncelikle yöntemi soruşturmakla işe başlar. Nihayetinde bilginin doğru bir yöntem olmaksızın aranışını beyhude bir çaba olarak değerlendirir.¹⁹ Aslında onun yöntem konusundaki bu ısrarı büyük oranda çağının karakteristik özelliğidir. Üstelik Descartes'ın yaklaşımı bütünüyle özgün de değildir, ancak yine de onun doğru felsefe yapma yönteminin belirlenmesi sorununa dizgesel ve çok özenli bir şekilde eğildiğine kuşku yoktur.²⁰ Görüşlerini diğerlerine tercih edebileceği bir tek düşünür bile tespit edemediği bir durumda, öncelikle doğru bilgiye ulaşmanın koşulu olarak dört aşamayı içeren yöntemini açıklar:

Yöntemin ilk maddesi yadsıma ile başlar: bir şeyin doğruluğunu açık ve seçik olarak bilmeden önce onu doğru kabul etmemizi engelleyen bu aşama, kuşku olarak ortaya çıkar. Buna göre yargılarımızda acele etmemeli, önyargılardan şiddetle kaçınılmalı ve ancak açık-seçik kavradığımız şeylere düşüncemizde yer vermeliyiz.²¹ Böylece Descartes aklın hükümranlılığına giden yolu kurar. İkinci aşama analiz aşamasıdır, incelediğimiz şeyi mümkün olduğunca parçalara ayırmayı içerir; yöntemin üçüncü önerisi parçaladıklarımızı bir araya getirme yani sentez aşamasıdır: parçalarına ayırdığımız bütünün her bir parçası teyit edildikten veya düzeltildikten sonra yavaş yavaş bir araya getirilerek yeniden bir bütün, düşünsel bir dizge oluşturulur. Yöntemin dördüncü ve aynı zamanda sonuncu önerisi eksiksiz sayımlar ve kontroller yapmaktır.²²

Aklın Yönetimi İçin Kurallar'ın beşincisi yöntemi tarif eder:

"Metod bütünüyle zekânın, kimi doğruları bulmak için, işlemesi gereken konuların sıraya ve düzene konulmasından ibarettir. Karmaşık ve karanlık önermeleri, adım adım daha basit önermelere indirir ve bundan sonra en basit sezgilerden başlayarak, yine adım adım, bütün öbür bilgileri

¹⁷ Charles Adam, *Descartes: Hayatı ve Eserleri*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952), 29.

¹⁸ Rene Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, çev. K.Sahir Sel (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994), 57.

¹⁹ Descartes, *Kurallar*, 18.

²⁰ Cottingham, *Sözlük*, 245.

²¹ Descartes, *Metod*, 21.

²² Descartes, *Metod*, 24.

edinmek suretiyle kendimizi yükseltmeye çalışırsak, metoda titizlikle bağlı kalmış oluruz"²³

2. Yöntemsel Kuşku

Descartes'ın kuşkusu, yukarıda anlattığımız üzere, yönteminin ilk aşamasıdır ve amacı yeni bilime güvenilir metafiziksel temel kurmak için önyargılardan ve önceden kabul edilmiş kanılardan temizlemektir:

"(...) gelenek ve görenekler konusunda bazen pek şüpheli olduğu bilinen görüşlere hiç şüphe götürmez görüşlermiş gibi uyulması gerektiğini epey zamandan beri fark etmişim: fakat yalnızca hâkikati araştırmakla uğraşmak istediğim için, bunun tam tersini yapmam ve haklarında en ufak bir şüphe duyabileceğim hepsini – doğru sandığım görüşler arasında tamamiyle şüphe götürmez kalıp kalmayacağını görmek için – mutlak surette yanlış sayarak atmam gerektiğini düşündüm."²⁴

Descartes, kuşkuyu üç dalga halinde ortaya çıkan bir süreç olarak değerlendirir. Bu bağlamda öncelikle duyulardan gelen bilgi reddedilir: '(...) zaman zaman duyuların aldatıcı olduğunu da yaşayarak görmüşümdür; oysa bizi bir kez bile yanıltmış olan şeylere asla güvenmemek sakıncalıdır.'²⁵ İkinci aşamada hâlihazırda mevcut olan deneyimlerden devşirilen yargıları bile reddedilir: "'Elimde bir kağıt parçasını tutarak ateşin başında oturuyorum" sanısı, ilk bakışta o kadar açık bir yargı gibi görünmektedir ki bundan ancak bir deli kuşulanabilir; ama düşünüyorum da olabilirim, bu durumda yargım yanlış olacaktır.'²⁶ Bu "rüya" metaforunun kapsamı Birinci Meditasyon'da dış dünya hakkındaki her türlü yargıdan kuşku duymayı içerecek şekilde genişletilir.²⁷

Bununla birlikte filozof matematiğin ve mantığın doğrularından –öncelikle- kuşku duymaz, iki ile üçün toplamı rüyada da gerçekte de beş eder ve karenin dört kenarı vardır.²⁸ Ancak Descartes kuşkuyu daha ileri bir aşamaya taşır: ya 'hilekâr bir cin' tarafından aldatılıyorsak?

"Gök, yer, hava, renkler, biçimler, sesler ve diğer bütün dış nesnelere, bu cinin benim inanırlığıma tuzak kurmak için yararlandığı yanılsamalar ve hayaller olduğunu düşüneneceğim; kendimi de elleri, gözleri, eti, kanı ve hiçbir duyusu olmayan ama yanılıp bütün bunlara sahip olduğunu

²³ Descartes, *Kurallar*, 25.

²⁴ Descartes, *Metod*, 32.

²⁵ Rene Descartes, *İlk Felsefe Hakkında Meditasyonlar*, çev. İsmet Birkan (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2001), 16.

²⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, 16.

²⁷ Descartes, *Meditasyonlar*, 16.

²⁸ Descartes, *Meditasyonlar*, 18.

zanneden bir yaratık olarak göreceğim ve bu fikre inat ve ısrarla bağlı kalacağım.”²⁹

Descartes'ın şüphesi, nihayetinde evrensel ve kendisinden kuşku duyulamayacak bilginin elde edilmesinde bir araç işlevi görür. Zaman zaman kuşkucu olmakla suçlansa da, rahatlıkla söyleyebiliriz ki onun dizgesel şüpheyeye yönelmesindeki amaç, şüpheyi ortadan kaldırmak ve kesin bilgiye erişmektir, hatta onun aradığı 'doğrulukta ziyade kesinliktir.'³⁰ Muhtemel ki bu sebeple Descartes yöntemsel kuşku ile kendi zamanında epeyce taraftar bulan ve kendisini de endişelendiren sofistlerin şüpheciliğinden şiddetle uzak durur. Nitekim ahlak konusundaki görüşlerini serdederken, açık ve seçik bilgisine henüz ulaşmadığımız konularda dahi kararlarımızı ertelemektense geleneğin önerdiği biçimde davranmak gerektiğini söyler.

Laberthonniere göre Descartes'ın kuşkuyu sistem içinde kullanma tarzı ile kuşkuyu doğuran sebepleri dile getirme biçimi, kuşkuyu, sistemini kurduktan sonra tasarladığını işaret etmektedir: 'Bu kuşku, onun için, çekildiği bir imtihan değildir: O'nun şüphesi, şüphe etmekten zevk alan ve yıkmak için yıkan şüphecilerin şüphesi ile aynı değildir. Ama O'nun şüphesi, ağlayıp, sızlanarak arayanların şüphesi ile de aynı değildir. O şen bir gönül, huzur içinde bir ruh ile şüphe etmektedir.'³¹

3. Ruhun Varlığı-Cogito Ergo Sum

Descartes yöntemsel kuşkudan, yukarıda da anlattığımız üzere, açık ve seçik kavranan bilgiyi ortaya çıkarmak için yararlanır ve felsefesi hakkında az çok bilgi sahibi olan herkes onun bu gerçeği *Cogito, ergo Sum/Düşünüyorum, öyleyse varım* önermesinde bulduğunu bilir:³²

“(...) o ana kadar zihnimize girmiş olan bütün şeylerin, düşlerime giren hayallerden daha gerçek olmadığını farzetmeye karar verdim. Fakat, hemen bunun ardından, her şeyin yanlış olduğunu bu şekilde düşünmek istediğim sırada, bunu düşünen benim zorunlu olarak bulunan bir şey olmam gerektiğini fark ettim. Ve şu: düşünüyorum, öyleyse varım hakikatinin şüphecilerin en acayip varsayımlarının bile sarsmaya gücü yetmeyecek derecede sağlam ve güvenilir olduğunu görerek, bunu aradığım felsefenin ilk ilkesi olarak kabul etmeye, tereddütsüz karar verdim.”³³

²⁹ Descartes, *Meditasyonlar*, 20.

³⁰ Harun Tepe, *Felsefede Doğruluk Ya Da Hakikat* (Ankara: Bilgesu Yayınları, 2016), 55-56.

³¹ Laberthonniere, *Descartes Üzerine Tetkikler*, çev. Mehmet Karasan (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1977), 24.

³² Copleston, *Descartes*, 131.

³³ Descartes, *Metod*, 33; *Meditasyonlar*, 1.ve 2. Meditasyonlar, 15-30.

Descartes'ın söz konusu yargıya varma sürecinde kuşku, "aldatıcı cin" metaforuyla en uç noktasına kadar genişletilir, ancak öyle bile olsa:

"Ne ki, bilmediğim çok güçlü ve hilekâr bir aldatıcı da var ki, beni her zaman yanıltmak için bütün çaba ve marifetini gösteriyor. Demek ki, o beni aldatıyorsa var olduğuma kuşku yoktur. Değil mi ama, beni istediği kadar aldatsın, bir şey düşündüğüm sürece bir şey olmamaklığım sonucunu elde edemeyecektir."³⁴

Burada işaret edilen kendi varlığımın kesinliği, matematiğin ve mantığın zamandışı zorunlu doğrularının kesinliğinden farklıdır. Şöyle ki kendi varlığımız bu sayılanlar gibi zorunlu değildir, nitekim "hilekâr aldatıcı cin" senaryosu da her an yok edilebileceğimize işaret eder. Ancak fiili olarak düşündüğüm sürece var olmalıyım. Burada Descartes insanın kendi varoluşuna ilişkin kuşkudan, yani yanılabilme olanağının kendisinin farkında oluşundan kalkarak – çünkü kuşku da düşüncenin bir biçimidir- varoluşuna ilişkin kesin, kuşku götürmez bilgiye erişir. Eğer güçlü ve aldatıcı bir cin tarafından aldatılıyorsam aldatılmak için varolmalıyım, eğer rüya görüyorsam bunun için de var olmalıyım. Aslında bu düşünce yüzyıllar önce Augustinus tarafından dile getirilmişti: *Si fallor, sum (fallor, ergo sum)/aldatılıyorum, öyleyse varım*. Descartes önermeyi Cogito, ergo sum/Düşünüyorum, öyleyse varım şeklinde genişletir.³⁵ Nitekim bu onun aradığı Arşimet noktasıdır³⁶ ve bundan sonra sistemini adım adım kurmasına zemin hazırlayacaktır.

Descartes'ın Cogito uslamasının biçimsel olarak tasımsal olup olmadığı, varoluşun çıkarsandığı mı yoksa sezildiğini tartışma konusudur, çünkü nihayetinde burada "Düşünen herşey varolur" gibi gizli bir büyük öncül bulunmaktadır. Cottingham'a göre Descartes bu önermede geçerli bir tasım inşa edebileceğimizi yadsımıyor, ancak meditasyonu yapan kişinin zorunlu olarak böyle yapması gerekmediğinde ısrar ediyor.³⁷ Buna göre Descartes, düşünceyi yanılması olası hafızaya başvurmaksızın, 'akıllı ruhun kendini teftiş etmesiyle', doğrudan ve anlık bir sezgiyle görmektedir.³⁸

"Düşünüyorum, öyleyse varım" önermesinin gerçekliği konusunda Descartes'a güvence veren şey açık ve seçik olarak neyin doğrulanmakta olduğunu göstermesidir. Öyleyse genel bir kural olarak kabul edebiliriz ki, açık ve seçik olarak kavradığımız şeylerin tümü gerçektir.³⁹ Bu gerçeklik ölçütü Descartes'ın işini kolaylaştırıyor gibi görünse de, ona göre, sorun görüldüğü kadar basit

³⁴ Descartes, *Meditasyonlar*, 22.

³⁵ Alfred Fouillee, *Descartes*, çev. Atakan Altınörs (Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009), 62; Copleston, *Descartes*, 131-132.

³⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, 21.

³⁷ Cottingham, *Sözlük*, 59.

³⁸ Fouillee, *Descartes*, 63.

³⁹ Copleston, *Descartes*, 138.

değildir. İlk olarak açık ve seçik olarak algıladığımız şeylerin hangileri olduğunu saptamada güçlük vardır. İkinci olarak, insan doğası yaratılışı itibarı ile yanılmaya müsaittir. Burada kuşkunun alanı, apaçık görünen şeyleri bile kapsayacak şekilde genişletilir ve insan doğasıyla ilişkilendirilir.⁴⁰

Bundan sona Descartes açık ve seçik olarak sezdiğimiz önermelerin doğru kabul edilebilmesinin koşulunu aldatıcı olmayan bir Tanrı ile güvence altına almaya çalışır. Bunun için düşünce dizgesinde kendinin bilgisinden sonraki uğrak noktası Tanrı'nın varlığıdır. Biz de Descartes'ın Tanrı konusundaki düşüncelerinden söz edeceğiz. Ancak öncesinde Descartes'ın yukarıda sözünü ettiğimiz doğruluk kuralı üzerinde biraz daha durmalıyız.

3.1. Kartezyen Doğruluk Kuralı

Descartes'ın *cogito, ergo sum* önermesine ilişkin vardığı sonuçtan sonraki adımı bir önermenin gerçek ve kesin olabilmesinin imkânını araştırmaktır. Çünkü hâlihazırda elimizde böyle olduğunu bildiğimiz bir önerme mevcuttur ve ona bu kesinliği sağlayanın ne olduğunu bilmek başka önermelerin doğruluk değeri için elimizde bir ölçüt olacaktır.⁴¹ Descartes'ın vardığı sonuç şudur: 'Düşünüyorum, öyleyse varım' önermesinin gerçekliği konusunda güvence veren tek şey çok açık ve seçik olarak neyin doğrulanmakta olduğunun görülüyor oluşudur. Bu sebeple 'Şu yargıya ulaştım ki genel bir kural olarak çok açık ve seçik olarak kavradığımız şeylerin tümünün gerçek olduklarını kabul edebilecektim.'⁴² Bu Descartes'ın doğruluk kuralıdır. Ancak düşünür bu sonuca varmak için acele etmez, nitekim üçüncü Meditasyonda yukarıda söz ettiğimiz Tanrı'nın bize verdiği yanılmaya müsait yaratılıştan söz eder. Öyle ki açık ve seçik oluşundan kuşku duymadığımız aritmetik ve geometrik önermelerde bile yanılıyor olmadığımızın bir kanıtı bulunmamaktadır.⁴³

Böylece Descartes, açık ve seçik idrak edilmiş inançların kendilerini de kuşkunun alanı içinde değerlendirir. O zaman yapılması gereken şey, açık ve

⁴⁰ Descartes, *Meditasyonlar*, 33. "Belki de Tanrı beni öyle bir doğa ile yaratmış olabilir ki, bana en ortada görünen şeyler açısından bile aldatılıyor olabilirim (...). Eğer dilerse, onun için beni, üstelik kendilerine ilişkin olarak en iyi kanıtı bulduğuma inandığım sorunlarda bile, yanıltmanın çok kolay olduğunu kabul etmeye zorlanıyorum."

⁴¹ Copleston, *Descartes*, 141.

⁴² Descartes, *Meditasyonlar*, 32.

⁴³ Descartes, *Meditasyonlar*, 32-33. 'Pek yalın ve pek kolay aritmetik ve geometrik önermelerde bile, bunların kuşkuya açık olduğu yargısında bulundum ama bunun nedeni (...) bir Tanrı bana öyle bir yaradılış vermiş olabilirdi ki, bana en açık ve kesin gelen şeyler hakkında bile yanılmaya mahkûm olabilirdim.'

seçik idrak edilen şeylerin doğru olduğunun güvencesini sağlayacak Tanrı'nın ispatı olarak belirir: *'bu kuşku sebebini (...) ortadan kaldırmak için (...) bir Tanrı'nın var olup olmadığını ve, eğer varsa, onun aldatan bir Tanrı olup olamayacağını araştırmam gerekir.'*⁴⁴ Beşinci Meditasyonda, devamla *'Tanrı'nın bilgisine sahip olmazsam'* der Descartes, *'kolayca kuşkuya düşebilirim. Zirâ, olabildiğince aşikar bir şekilde idrak ettiğimi düşündüğüm konularda zaman zaman hataya düşmeme neden olan bir doğaya sahip bulunduğuma kendimi inandırabilirim.'*⁴⁵ Aldatmayan bir Tanrı düşüncesinin söz konusu akıl yürütmeye son derece önemli olduğu görülmektedir, çünkü bu açık ve seçik olarak idrak etme yetisinin kusurlu olmadığı ve açık ve seçik olarak idrak edilen şeylerin doğruluğunun güvencesi olarak ortaya çıkmaktadır.

*"(...) bir şeyi çok açık ve seçik olarak anlar anlamaz onun doğru olduğuna inanmamazlık edemeyen bir yaratılıştaki olmama karşın, yine yaratılışın gereği zihnimi sürekli olarak aynı şeye kilitlenmiş tutamadığım ve -sık sık hatırladığıma göre- beni bir şeyi doğru saymaya zorlayan nedenleri aklımdan çıkarmışken de o şeyi doğru saydığım için, böyle zamanlarda aklıma pekâla başka nedenler de gelebilir ve bir Tanrının var olduğunu bilmeseydim, kolayca fikrimi değiştirebilirlerdi; böylece hiçbir şeyin kesin ve doğru bilimine sahip olmaz, sadece belirsiz ve değişken kanılarla yetinmek zorunda kalırdım."*⁴⁶

Böylece Tanrı'nın varlığı ve özellikle onun aldatmayan bir Tanrı olduğu meselesi üçüncü Meditasyon boyunca enine boyuna tartışılır. Doğruluk ölçütü bundan sonra ve bu akıl yürütmeye dayanılarak öne sürülür. Nitekim düşünür dördüncü Meditasyonda eğer irade, yargılarını zihnin kendisine sunduğu açık ve seçik doğrular ile sınırlarsa yanılmanın mümkün olmadığını ilan eder.⁴⁷ Descartes, aldatmayan Tanrı'nın varoluşundan kalkarak bilginin güvenli alanını oluşturmaya gayret eder. Buna göre Tanrı, en üstün eksiksiz varlık olarak herhangi bir yanılsama veya eksikliğe açık olamayacağına göre "aldatıcı" da değildir. Bununla Descartes *'açık-seçik idrak ettiğim her şey doğrudur.'* diyen doğruluk kuralına erişir. Descartes'ın Tanrı'nın varoluşu konusunda eriştiği kesinlik, ona "Düşünüyorum, öyleyse varım" önermesini düşünürken elde ettiği gerçeklik ölçütünü evrensel olarak ve kuşkuya kapılmaksızın uygulama olanağı verir.⁴⁸

Nihayetinde Descartes'ı, bahsi geçen doğruluk kuralına götüren bu akıl yürütme, açık ve seçik olarak idrak edilen inançlardan "kuşkulanmamak" için

⁴⁴ Descartes, *Meditasyonlar*, 33.

⁴⁵ Descartes, *Meditasyonlar*, 65.

⁴⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, 64.

⁴⁷ Descartes, *Meditasyonlar*, 58.

⁴⁸ Copleston, *Descartes*, 152.

iyi bir neden sunar ya da bunlardan kuşkulanan için iyi bir neden olmadığını ifade eder ve bu sayede kuşkunun gerekçesini ortadan kaldırır.⁴⁹

3.2.Tanrı

Tanrı, Descartes'ın felsefesinde bilginin ve Afşar Timuçin'e göre her varoluşun temelinde bulunmaktadır. Hatta Tanrı düşüncesi kendimize ilişkin sezginin de kaynağıdır.⁵⁰ Descartes düşünüyor, öyleyse varım uslaması ile ancak başka her şeyden – dış dünyadan- yalıtılmış, öznel bir varoluşa sahip özneye erişir. Buradan dış dünyanın varlığına geçiş Tanrı'nın sisteme dahil edilmesi ile gerçekleşir. Sonuç olarak Tanrının varoluşu Descartes için, hem açık seçik önermelerin bilgisinin kesinliğinin ve doğruluğunun güvencesini sağlarken, diğer taraftan benim düşüncemden ayrı olan varlıkların- yani dışımızdaki dünyanın- varolmaları konusundaki hiperbolik/aşırı şüpheyi ortadan kaldırmak için kullanılır. Bu sebeple Descartes'ın cogito uslamasından sonraki uğrağı Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtların ortaya konulmasıdır. Fakat bu kanıtlama, Descartes'ın içinde bulunduğu durum –henüz dış dünyanın varoluşu konusundaki kuşkusu devam etmektedir- nedeniyle Tanrı'nın varoluşu, duyum ve düşüncenin gerçekte varolan nesnesi olarak düşünülen dışsal dünyaya bir gönderme yapılmaksızın gerçekleşmek zorundadır.⁵¹

Descartes, Tanrı'nın varlığına ilişkin iki tür akıl yürütmeden yararlanır. Bunlardan birincisi Descartes'ın üçüncü meditasyonda geliştirdiği ve “damga uslaması olarak” bilinen kanıttır. Bu akıl yürütmeye göre, Tanrı'nın varlığı, düşünen zihnin kendisinde, Tanrı idesinin hazır bulunmasının açıklanmasından çıkarsanır. Biliyoruz ki kendimizde bulunan her idenin bir nedeni olması gerekir, çünkü hiçten hiçbir şey çıkmaz, yine de ‘eğer bir idenin onun nedeni olmayan bir şey içerdiğini varsayarsak, o bunu yokluktan almış olmalıdır.’⁵² Tanrı idesi dışındaki idelerin kaynağı konusunda herhangi bir sıkıntı yoktur çünkü sonuçta bunlar benim doğam tarafından oluşturulmuştur, hatta “tek boynuzlu at” gibi olağandışı ideler bile bizim hayal gücümüz tarafından meydana getirilir. Descartes bütün bunlardan Tanrı kavramının idesine ilişkin bilgimizi ayırır, çünkü ben ‘Tanrı adıyla sınırsız, ebedi, değişmez, bağımsız, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, eylemiyle kendimin ve diğer bütün varolan şeylerin yaratıcısı’ bir varlığı anlamaktayım. Bu olumlu nitelikler o denli büyük ve üstün derecede ki, onları ne kadar dikkatle irdelersem, zihnimde onlara ait idelerin

⁴⁹ Louis E. Loeb, “Kartezyen Kısır Döngü”, *Cogito Descartes Özel Sayısı*, 10. Sayı (1997), 84.

⁵⁰ Avşar Timuçin, *Descartes* (İstanbul: Kitap Yayınları, 1972), 151.

⁵¹ Copleston, *Descartes*, 143.

⁵² Descartes, *Meditasyonlar*, 38.

*kaynaklarını sadece benden almış olabileceklerine o kadar az inanıyorum.*⁵³ Böylece Tanrı idesinin nedeni olarak, söz konusu özneliklere sahip gerçek bir varlık bulunmalıdır ve Tanrı *'beni yaratırken bu ideyi bana yerleştirmiş olmalıdır, tıpkı bir ustanın yapıtına damgasını basması gibi.'*⁵⁴

Descartes'ın Tanrı'nın tanıtlanması konusunda öne sürdüğü ikinci kanıt ontolojik delil olarak bilinen ve ilk olarak Anselmus (öl. 1109) tarafından ileri süren kanıttır.⁵⁵ Bu delilin özeti şudur: 'ondan daha büyüğünün kavranamayacağı' bir varlığın, yalnızca düşüncede değil, gerçeklikte de zorunlukla var olması gerekir. Kısaca Descartes, Tanrı'nın özünün onun varlığına işaret ettiğini öne sürer: *'Bir atı kanatları olmadan düşünmekte özgür olduğum gibi, Tanrı'yı varolmaksızın düşünmekte özgür değilim; yani en üstün yetkinlikteki bir varlığı en üstün yetkinlik olmaksızın düşünmekte özgür değilim.'*⁵⁶ Meditasyonlara yapılan itirazlarda bu uslamla Descartes'ın Thomasçı eleştirilenleri tarafından reddedilir:

"En üstün yetkin bir varlığın, sahip olduğu tanım itibariyle var olduğunu kabul etsek bile, söz konusu bu varoluşun gerçek dünyada fiili bir varoluş olduğu sonucu yine de bundan çıkmaz; çıkan tek sonuç, varoluş kavramının yetkin bir varlık kavramına ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğudur.⁵⁷ Başka bir deyişle bu uslamla en fazla, "eğer evrende en üstün yetkin varlık" tanımını karşılayan herhangi bir şey varsa, o şey varolmalıdır." hipotetik sonucunu veren bir uslamlamadır; çünkü bu koşullu önermede öncülün gerçekten sağlandığını gösteren hiç bir şey yoktur. Descartes'ın buna cevabı şudur: 'En üstün yetkin varlık fikrinde, zihin, yalnızca seçikle algıladığı tüm diğer şeylerin fikirlerine ait olanaklı ve olumsal varoluşu tanımaz, tamamen zorunlu ve öncesiz sonsuz varoluşu taşır.'⁵⁸

Tanrı'nın kanıtlanması aynı zamanda O'nun aldatıcı olmadığı sonucuna götürmektedir bizi, nihayetinde Tanrı en üstün eksiksiz varlıktır ve hepimiz biliriz ki dolandırıcılık ve aldatma zorunlu olarak bir kusurdur ve bir kusurdan neşet eder. Tanrı aldatıcı değilse o zaman doğruluk kuralına varabilir ve onu

⁵³ Descartes, *Meditasyonlar*, 41.

⁵⁴ Descartes, *Meditasyonlar*. 47; Cottingham, *Sözlük*, 67.

⁵⁵St. Anselm of Canterbury, *Proslogium*, Translate: Jaspers Hopkins, Herbert Richardson, (Minneapolis: The Arthur J. Banning Press, 2000). Metin şöyledir: "Kendinden daha büyüğü düşünilemeyen yalnızca düşüncede ise kendinden daha büyüğü düşünilemeyen, kendinden daha büyüğü düşünilebilen olur. Ancak bunun olanaksız olduğu açıktır. Bu durumda, kuşkusuz, kendinden daha büyüğü düşünilemeyen varlık varsa, bu varlık, hem düşüncede hem de gerçekte vardır."

⁵⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, 5.Meditasyon, 61.

⁵⁷ Descartes, *Meditasyonlar*, Gassendi'nin Beşinci Meditasyona İlişkin İtirazı, 132.

⁵⁸ Descartes, *İlkeler*, 59.

güvence altına alabiliriz: Tanrı aldatıcı değildir, o zaman açık ve seçik olarak gördüğüm önermeler gerçek olmalıdır.⁵⁹

Descartes'ın bu akıl yürütmesine itirazlar gelir, çünkü Descartes esasen, Tanrının varlığının ispatlanması sırasında ancak ispatın sonucu tarafından güvence altına alınacak olan ölçütün kendisini kullanmakla bir kısır döngü içine düşmektedir.

4. Kartezyen Kısır Döngü

Descartes'ın doğruluğa ilişkin bu akıl yürütme biçimine kendi çağında ve günümüzde de yapılan en önemli eleştiri onun döngüsel olduğu yönündedir. Bu döngüsellik suçlamasının esası şudur: Descartes öncelikle açık ve seçik olarak idrak edilen öncüllerden kalkarak mükemmel bir Tanrı'nın varlığını ispatlar; daha sonra, mükemmel bir Tanrı'nın var olduğu öncülünden hareketle açık ve seçik olarak idrak edilen her şeyin doğru olduğu sonucuna varır.⁶⁰ Dolayısıyla o, bir yandan, kendisine en sarsılmaz/kesin görünen inançlar hakkındaki kuşkuyu ortadan kaldırmak için aldatıcı olmayan bir Tanrı'nın varlığına ihtiyaç duyarken; diğer yandan Tanrı'nın varlığına ilişkin öne süreceği delillerde ona apaçık görünen bazı şeylerin varlığını varsaymak zorunda kalır. Hâlbuki ortaya koyduğu yöntemsel kuşku bunu yapmasına imkân vermez.⁶¹

Descartes'ın açık ve seçik bilginin kesinliğine ilişkin "Tanrı"sal güvencesine yönelik eleştiriler, yukarıda da belirttiğimiz üzere daha çağında başlar. Nitekim Bu suçlama *Karşıçıkışlar*'da Arnauld (Mersenne ve Gassendi) tarafından dile getirilir:

"Bende kalan biricik duraksama şu sözlerde döngüsel bir uslamlamadan nasıl kaçınılabileceği konusundaki bir belirsizliktir: açık ve seçik olarak algıladığımızın gerçek olduğuna inanmamız için biricik sağlam neden Tanrı'nın var olduğu olgusudur. Ama yalnızca açık ve seçik olarak algıladığımız içindir ki Tanrı'nın var olduğundan emin olabiliriz. Öyleyse Tanrının var olduğuna kesin bilgisine sahip olmadan önce, açık ve seçik olarak algıladığımız her şeyin gerçek olduğundan emin olmalıyız."⁶²

Descartes, Arnauld'un itirazları bağlamında, döngüsellik tartışmasında açık ve seçik olarak idrak edilen şeylerin doğruluğunda ısrar eder ve döngüsellik suçlamasını reddeder. O, öncelikle sezgisel olarak kavriyor olduğumuz açık ve

⁵⁹ Descartes, *Meditasyonlar*, 65.

⁶⁰ Lex Newman, "Descartes Epistemology", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Şubat 2019). <https://plato.stanford.edu/entries/descartes-epistemology/#CartCirc>

⁶¹ Willis Doney, "The Cartesian Circle", *Journal of the History of Ideas* (Jun., 1995), 324.

⁶² Copleston, *Descartes*, 152-153, Arnauld'dan aktarılmış.

seçik bilgiyi, açık-seçik olarak idrak edilmiş olan ilk ilkelerden çıkarılan sonuçlardan ayırmak gerektiğini söyler.⁶³ Buna göre yanlış, önceden açık ve seçik olarak bilinen şeyin idrakinde olabilir. Burada herhangi bir şeyin hâlihazırdaki/şimdiki idrakinin doğruluğundan şüphe etmek için bir gerekçe yoktur, böyle algılanmış bir şeyin doğruluğunun garantörü olarak Tanrıya ihtiyaç da yoktur. Şeylerin hatırlanmak suretiyle sonradan gerçekleşen idrakinde ise Descartes, Tanrı'yı bilmeden bu bilmenin doğruluğunu bilmenin olanaksız olduğunu kabul eder, çünkü hafıza yanılabilir ve ancak aldatmayan bir Tanrı onun kullanımını ve doğruluğunu haklı çıkarabilir. Descartes Tanrı'nın varlığını bilmenin, aslında "açık-seçik algılanmış şeylerin doğru olduğu" doğruluk ölçütünü bilmeden önce mümkün olduğunu düşünür. Buna göre Tanrı'nın varlığına ilişkin bilgi hafızaya gereksinim duymaz, o açık ve seçik biçimde bir kerede, herhangi bir çıkarımsal işleme ihtiyaç duymadan, sezgisel olarak gerçekleşir.⁶⁴

Meditasyonu yapan kişi Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtlamada öncüller konusunda yanılmadığından emindir, çünkü fiilen dikkatini onlara odaklamıştır ve böyle yaptığı sürece, aldatılmadığından şüphe etmesi için bir neden yoktur.⁶⁵ Bu sava göre, doğruluğunu o kadar açıkça gösteren önermeler vardır ki, onlara dikkatimizi yönelttiğimiz sürece, bizim burada yanlış yapma olasılığımız tümüyle dışlanmış olur. Burada, söz konusu önermenin epistemik güvencesi ancak ona yönelindiği sürece devam etmektedir. O zaman Descartes'in bu uslamaması için doğru bilme ediminin tümüyle Tanrı'ya bağımlı olmadığını söylemek durumundayız; dolayısıyla Tanrı'nın varlığı kanıtlanmadan önce de, bilişsel edimlerimizin kesinliğinden söz edebiliriz.⁶⁶

"Zira bir şeyi çok açık ve seçik olarak anlar anlamaz onun doğru olduğuna inanmamazlık edemeyen bir yaratılışa olmama karşın, yine de yaratılışım gereği zihnimi sürekli olarak aynı şeye kilitlenmiş tutamadığım ve –sık sık hatırladığıma göre- beni bir şey doğru saymaya zorlayan nedenleri aklımdan çıkarmışken de o şeyi doğru saydığım için, böyle zamanlarda aklıma pekâla başka nedenler de gelebilir ve bir Tanrı'nın var olduğunu bilmeseydim, kolayca fikrimi değiştirebilirlerdi; böylece hiçbir şeyin doğru ve kesin bilimine sahip olamaz, sadece belirsiz ve değişken kanularla yetinmek zorunda kalırdım. Örneğin, üçgenin yapısını ele aldığım zaman, geometriden az çok anlayan biri olarak, üç açısının toplamının iki dik açıya eşit olduğunu açık ve net olarak bilirim ve düşüncemi bunun kanıtlanmasına vermişken bunun doğruluğuna inanmamak benim için olanaksızdır; fakat düşüncemi bu konudan döndürür döndürmez, açık ve

⁶³ Ülker Öktem, "Descartes'ta Bilginin Kesinliği Problemi", <http://hdl.handle.net/20.500.12575/50197>

⁶⁴ Doney, "The Cartesian Circle", 325-326.

⁶⁵ Descartes, *Meditasyonlar*, Dördüncü Meditasyon, 58.

⁶⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, Dördüncü Meditasyona itirazlara itirazlar, 178.

net olarak anladığımı hatırlamama karşın, bir Tanrının varlığını bilmiyorsam, bunun doğruluğundan kolayca kuşkuya düşebilirim; çünkü doğanın beni en açık ve kesin olarak anladığımı sandığım şeylerden bile kolayca yanılabilir nitelikte yaratmış olduğuna kendimi inandırabilirim.”⁶⁷

Böylece Descartes'ın hiperbolik şüphesi sınırlı tutulur ve özel bir gerçekler sınıfı şüphenin sınırları dışında kalır. Bu bağlamda Descartes'ın cogito uslamasını ve Tanrı'nın varlığına ilişkin kanıtları hatırlamalıyız, çünkü bunlar “ilk ilkeler” arasındadır ve bu özel sınıftaki önermeler Tanrı'ya inanmayanlar tarafından da mükemmel bir biçimde bilinebilir. Bu yoruma göre Descartes'ın yaklaşımında bir kısır döngü yoktur çünkü doğruluk kuralında öncül olarak hizmet eden gerçekler, bu kuraldan bağımsız olarak mükemmel bir şekilde bilinebilir. Böylece kısır döngüden de sakınmış oluruz.⁶⁸

Döngüsellğe ilişkin reddin bir başka yorumunda ise mükemmel bir Tanrı'nın var olduğu sonucu, açık ve seçik olarak algılanan öncüllerden türetilir. Ancak “aldatıcı bir cin” tarafından aldatılıyor olsak bile, bilişsel doğamız bizi açık ve seçik olarak algılanan şeyleri onaylamaya zorlar. Böylece açık ve seçik olarak algılanan önermelerin genel doğruluğundan mükemmel bir Tanrı'nın var olduğu sonucuna varılır. Bu yorumda şüphe sınırlandırılmamıştır. Çünkü “aldatıcı kötü cin” senaryosunun işaret ettiği şey zihnimizin yanılma olasılığıdır. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere zihin onlara açıkça dikkat etmezse, her türlü yargıyı – hatta cogito'yu ve Tanrı'nın üçüncü Meditasyondaki kanıtların öncüllerini bile- baltalar. Meditasyon yapan kişi bu kanıtların adımlarını bunların doğruluğunu garanti eden açık ve seçik idraklerden dolayı değil, ancak zihin bunları onaylamaktan başka bir şey yapamayacağı için onaylar. Şüphenin bu şekilde sınırsız oluşu da yine döngüsellği kırar. Bir önermeye açık ve seçik biçimde idrak ettiğimizde zihin onu kabul etmekten başka bir şey yapamaz⁶⁹: “Benim doğam öyledir ki, bir şeyi çok açık ve seçik olarak algıladığım sürece onun doğru olduğuna inanmaktan kendimi alamam.”

Descartes'ın döngüsellik suçlamasına verdiği cevap, Cottingham'a göre, iki sebepten ötürü doyurucu değildir. Descartes Tanrı'nın varlığı konusundaki kanıtlamalarında kullanılan öncüllerin onlara dikkatimizi yönelttiğimiz sürece kesinliklerinden şüphe edilemeyeceğinden söz eder. Ancak bu önermelerin

⁶⁷ Descartes, *Meditasyonlar*, 64-65.

⁶⁸ Newman, *Descartes Epistemology*, <https://plato.stanford.edu/entries/descartes-epistemology/#CartCirc>

⁶⁹ Newman, *Descartes Epistemology*, <https://plato.stanford.edu/entries/descartes-epistemology/#CartCirc>

apaçıklığı, kendisinin “aldatıcı cin” metaforu ile ortaya koyduğu “aşırı” kuşkucu yaklaşım ile uyuşmuyor görünmektedir. İlk Meditasyonda Descartes “ikiyle üçü her topladığımda ya da karenin kenarlarını saydığımda hatta düşünülebilecek en basit konularda bile beni yanılsa sürükleyebileceğini” düşünen kuşklar ortaya koymuştu. Böylece kuşku insan akıl yürütmesinin bütün süreçlerinin güvenilirliğini tehdit eden bir boyutta tasarlanmıştı. Ancak “aldatıcı olmayan” Tanrı’nın varlığı bir kez ispatlandığında kuşku artık bir tarafa bırakılabilir: “Güvenilir bir zihin Tanrı’nın bana bir armağanıdır.” Hâlbuki tam da Tanrı’nın varlığını ortaya koyma sürecinin bizatihi kendisi, insan zihnine güvenmeyi varsaymakta ve dolayısıyla döngüsellik iddiası haklı hale gelmektedir.⁷⁰

Sonuç

Descartes Tanrı ile doğru bilgi arasındaki açık ki bir koşutluk kurar. Hatta daha ileri gidebiliriz: insanlık tarihi boyunca cevabı aranan “hakikat/doğru nedir sorusunun cevabını Tanrı ile ilişkilendirmek suretiyle vermeye gayret eder. Bunu ister skolastik baskılardan çekindiği için yapmaya çalıştığını düşünelim, isterse, Tanrı konusundaki akıl yürütmelerinden anlaşıldığı kadarıyla, samimi bir mümin olduğuna inanalım – bundan şüphe etmek için bir neden yok- ya da sisteminin kuruluşunda bir manivela görevi gördüğünü varsayalım düşünürün aldatıcı olmayan bir Tanrı’yı “doğru” önermelerin imkânı adına ve dolayısıyla “doğanın bilimi” için bir garantör olarak sistemine dâhil ettiğini görüyoruz.

Descartes’ın kuşkudan kalkan ve kesinliğinden şüphe edilemeyen açık ve seçik bilgiye erişen epistemolojisinde “mükemmel Tanrı” idesine son derece önemli yer ayrılır. Ancak Descartes’ın öncelikli uğrağı elbette cogito, ergo sum/düşünüyorum, öyleyse varım önermesi ile kendinin bilincidir. Kendinin açık-seçik bilgisi, nihayetinde, bundan sonra açık-seçik bilginin de ilk örneği veya ölçütü olarak alınır, dahası açık-seçik bilginin olanağına işaret eder. Descartes’ın sisteminde cogito uslamlamasından sonra Tanrı’ya ilişkin bilgimizin kökenlerine inilir. Bu bağlamda özellikle *Meditasyonlar*’da Descartes’ın gerçekleştirdiği Tanrı uslamlaması son derece etkileyicidir ve hem dış dünyanın varlığına yönelik bilginin hem de bu bilginin doğruluğunun imkânına işaret eder. Ancak Descartes öncelikle cogito ile kendinin açık-seçik bilgisine erişir ve bundan sonra Tanrı’ya “ben”in bilgisinden kalkarak gider. Buna göre Tanrı vardır ve mükemmeldir, mükemmel olduğu için aldatıcı değildir. Tanrı Aldatıcı olmadığı için duyularımıza çarpan dünya gerçektir. Bu varlığa ilişkin ontolojik bir çıkarımdır.

Descartes’ın ‘aldatmayan mükemmel Tanrı’ düşüncesinin epistemolojik amacı ise hafızanın yanılabilirliğine karşılık doğru önermelere güvenli bir zemin

⁷⁰ Cottingham, *Sözlük*, 85.

kazandırmaktır. Descartes'ın Tanrı ile evrensel bilginin doğruluğu arasında kurduğu ilişkide Tanrı'nın işlevi insan belleğinin mutlak ve evrensel geçerliliğini güvence altına almaktır. Ancak Descartes ne açık ve seçik evrensel doğruların varlığından ne de insan zihninin onlara ulaşma imkânından kuşku duymaz ve aslında bunun için Tanrı'nın varlığına ihtiyaç da duymaz. Nitekim, Tanrı'nın varlığının ispatlanması sırasında kullanılan nedensellik ilkesini Tanrı'nın varlığının ispatından önce varsaydığını söylemek gerekir. Öyleyse onun Tanrısal doğruluk ile güvence altına aldığı şey açık ve seçik olarak idrak edilmiş olan önermelerin gerçek olduklarını düşünmemizde bir sakınca olmadığı ya da en azından bu önermelerin idrakine ilişkin kuşku duymaya bir neden olmadığını ortaya koymaktır.

Sonuç olarak Descartes "aldatmayan Tanrı" argümanı ile Tanrı'yı sisteme dahil etmiş ve bu sayede hem dış dünyanın varlığı hem de açık-seçik bilginin güvenilirliği/kesinliği gibi ontolojinin ve epistemolojinin kadim meselelerini halletmeye çalışmıştır. Ancak sözü edilen çözüm en başta kendi içinde bir kısır döngüyü taşımakta, ispatlamaya çalıştığı şeyi en baştan varsaymakta ve kullanmaktadır. Descartes sonrası sözü edilen argümandan hızla vazgeçilmesinin sebebi muhtemel ki bu kısır döngüdür.

Kaynakça

Charles, Adam. *Descartes: Hayatı ve Eserleri*. çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi Yayınları, 1952.

Akaş, Cem. "Dünyanın Büyüsü?". *Cogito Descartes Özel Sayısı* 10/2 (1997), 335-338.

Bernstein, J. R. *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi*. çev. F. Yılmaz. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009.

Bumin, Tülin. *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Copleston, Frederick. *Felsefe Tarihi: Descartes*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea, Cilt 4, 1986.

Cottingham, John. *Descartes Sözlüğü*. çev. Bülent Gözkan, Necati Ilgıcioğlu, Ayhan Çitil, Aliye Kovanlıkaya. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2002.

Descartes, Rene. *Metod Üzerine Konuşma*. çev. Mehmet Karasan. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1947.

Descartes, Rene. *Metod Üzerine Konuşma*. çev. K.Sahir Sel. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.

Descartes, Rene. *İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler*. çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.

Descartes, Rene. *İlk Felsefe Hakkında Meditasyonlar-Gassendi'nin Meditasyonlara İtirazı ve Descartes'ın Bu İtirazlara Yanıtı*. çev. İsmet Birkan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2007.

Descartes, Rene. *Felsefenin İlkeleri*. çev. Mesut Akın. İstanbul: Say Yayınları, 2008.

Descartes, Rene. *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*. çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2010.

Doney, Willis. "The Cartesian Circle". *Journal of the History of Ideas* (1995), 324-338.

Fouillee, Alfred. *Descartes*. çev. Atakan Altınörs. Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.

Newman, Lex. "Descartes Epistemology". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 5 Ağustos 2021. <https://plato.stanford.edu/entries/descartes-epistemology/#CartCirc>

Laberthonniere. *Descartes Üzerine Tetkikler*. çev. Mehmet Karasan. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.

Loeb, Louis E.. "Kartezyen Kısır Döngü". Çev. Doğan Şahiner. *Cogito Descartes özel sayısı* 10/2 (1997), 83-103.

Öktem, Ülker. "Descartes'ta Bilginin Kesinliği Problemi". Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi. Erişim 26 Ağustos 2021. <http://hdl.handle.net/20.500.12575/50197>

Tepe, Harun. *Felsefede Doğruluk Ya Da Hakikat*. Ankara: Bilgesu Yayınları, 2016.

Timuçin, Avşar. *Descartes*. İstanbul: Kitaş Yayınları, 1972.

